

УДК 94(477)

Олег Компанієнко

ФОРМИ МОТИВАЦІЇ ПРАЦЮЮЧОЇ МОЛОДІ ДЛЯ ОТРИМАННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті робиться спроба дослідити основні форми заохочення працюючої молоді до навчання без відриву від виробництва з боку різних керівних структур радянської держави: уряду, місцевих органів влади, профспілок, партійно-комсомольських організацій.

Ключові слова: школи робітничої молоді, моральне заохочення, навчання без відриву від виробництва, пільги, пов'язані з навчанням, мотивація.

Готовність дорослої людини продовжувати освіту залежала від того, в якій мірі отримані знання могли допомогти їй вирішити актуальні питання життєвого та професійного самовизначення. Бажання навчатися зростало із розумінням того, що поєднання праці та навчання схвалюється оточенням, а прагнення людини ціняться та стимулюються.

Мета статті – показати особливості державної політики в питаннях, пов'язаних із стимулюванням отримання середньої освіти без відриву від виробництва.

Слід зазначити, що радянський етап історіографії становлення та функціонування системи освіти для дорослих УРСР не був однорідним.

В загальному контексті досліджень на дотичному рівні до окремих аспектів проблеми зверталися такі дослідники радянського часу, як І. Газова [4, с. 20], Б. Коммановський [9, с. 97–99], Ю. Орловський [10–11]. Проте безпосередньо проблема функціонування шкіл робітничої та сільської молоді все ж не стала спеціальним предметом вивчення для цих науковців.

Доволі цікаву спробу висвітлити низку важливих аспектів цієї проблеми здійснив у цей час А. Шпортенко [16]. Ці праці містять суттєвий фактологічний матеріал, у них подається аналіз розвитку системи освіти дорослих та працюючої молоді шкільного віку, як важливого чинника підвищення загального освітнього рівня населення в нових суспільно-політичних умовах постсталінської доби.

Значний обсяг матеріалів зберігається в фондах ЦДАГО України [14–15]. Особливою інформативністю відзначаються справи описів 3 та 32 ("Загальний відділ ЦК Компартії України"), які містять різнопланові дані про виконання місцевими органами влади та керівними інстанціями Міністерства освіти розпоряджень уряду відносно діяльності, розвитку мережі вечірніх шкіл.

Навчання без відриву від праці багато в чому залежало від уваги і допомоги, які надавалися вечірнім школам адміністраціями підприємств, на яких працювали учні цих шкіл, а також з боку держави. У багатьох школах робітничої і сільської молоді широко практикувалися різні засоби стимулювання. Так, поширеними були обласні, республіканські конференції кращих учнів, на яких обговорювалися проблеми залучення працюючої молоді до навчання та здійснювалося моральне заохочення. Наприклад, у жовтні 1961 р. Кримський обком КПУ організував та провів у Симферополі обласний зліт учнів-відмінників навчання та праці вечірніх шкіл. У роботі конференції взяли участь понад 500 молодих робітників та колгоспників, працівників профспілкових організацій, органів освіти. Були також запрошені керівники та секретарі партійних організацій, підприємств, колгоспів та радгоспів. Учасники зібрання обговорили результати роботи шкіл робочої та сільської молоді та нові перспективи. Багатьом з учасників вручено грамоти обкому комсомолу та обкому союзів працівників освіти, вищої школи та наукових установ, цінні подарунки за успішне поєднання навчання та роботи [15, арк. 139].

Заохочення до навчання здійснювалося різними способами: кращі учні вечірніх (змінних) шкіл від імені партійної організації, дирекції підприємства, правління колгоспу та керівництва школи нагороджувалися цінними подарунками, їм оголошувалася подяка в дні революційних свят та на випускних вечорах, їх рекомендували після закінчення школи у вузи і т.д. [10, с. 19]. Фотографії кращих учнів розміщували на "Дошках пошани". Про них писали районні та обласні газети, особливо молодіжні. Їх запрошували виступати на місцевому радіо. Нерідко кращих молодих виробничників, які успішно поєднували роботу із навчанням, обирали до складу профспілкових і комсомольських комітетів, депутатами міських і районних рад, народними засідателями в судах.

На підприємствах увага до молоді, яка без відриву від виробництва продовжувала навчатися, проявлялася в тому, що кращим із них керівники підприємств виносили подяки, нагороджували почесними грамотами та грошовими преміями, підвищували виробничі розряди, поліпшували житлові умови, профспілкові організації надавали путівки в санаторії і будинки відпочинку [2, с. 27]. Так, у Нововолинській школі робітничої молоді Волинської області лише упродовж 1959–1960 н. р.

120 кращих учнів отримали подяки і грамоти раднаргоспу, 29 були занесені на "Дошку пошани" підприємств тресту "Нововолинськвугілля" [14, с. 38].

У школах робітничої молоді міст Луцька, Нововолинська, Ковеля, Володимир-Волинська Волинської області в практику увійшло проведення вечорів, присвячених закінченню навчального року, на які запрошувалися представники партійних, комсомольських і профспілкових організацій підприємств, на яких працювали учні. На цих зборах, крім привітань на їх адресу, учням-випускникам разом із атестатом зрілості вручалися посвідчення про підвищення виробничого розряду [8, с. 141].

Важливим заходом зі стимулювання навчання, без відриву від виробництва, було закріплення у законодавстві порядку присвоєння високих кваліфікаційних розрядів за найбільш складні робітничі професії. У цілому ряді випадків таке присвоєння було можливе лише при наявності у робітника середньої освіти [16, арк. 39].

На окремих підприємствах республіки з метою стимулювання робітників до підвищення їх загальноосвітнього рівня встановлювався освітній мінімум для певних виробничих професій. Так, на Донецькому ордену Леніна металургійному заводі розроблено план підвищення загальноосвітнього і технічного рівня кадрів. Для низки професій встановлено освітній мінімум. Зокрема, визначено, що машиністи мостових кранів, електрослюсарі, слюсарі 7-го розряду і підручні горнових повинні мати не нижче, ніж середню загальну освіту, а горнові – середню технічну. З цією метою розроблено спеціальну систему заохочень для учнів вечірніх (змінних) шкіл щодо підвищення розрядів, надання робочих місць на більш відповідальних ділянках роботи [4, с. 20].

На багатьох підприємствах і колгоспах УРСР сформувалася усталена практика надання додаткових пільг і переваг тим трудівникам, які успішно поєднували працю із навчанням. Їм підвищували кваліфікаційні розряди та оплату праці, видавали грошові премії, пільгові і безкоштовні путівки до будинків відпочинку та санаторіїв, туристичні путівки республіками СРСР та за кордон до країн тогочасного соцтабору.

Широка і різнопланова система морального та матеріального стимулювання проводилася на Харківському заводі ім. Малишева, Київському заводі "Точелектроприладів". Серед колективів колгоспів особливо сприятливі умови для навчання працюючої молоді були створені, наприклад, у колгоспі ім. Г. Котовського Бершадського району Вінницької області, у радгоспі "Ольгинський" Волноваського району Донецької області [6, с. 2].

Слід підкреслити, що це були не окремі "нарадні" колективи. Подібна практика існувала у тисячах трудових колективів міст і сіл. Так, щодо матеріального стимулювання у колгоспах, то приміром, у Кіровоградській області правління колгоспу ім. Урицького встановило 10 % надбавку до зарплати тим учням, які відзначалися зразковими показниками у праці й навчанні [1, с. 30]. Цей приклад запозичили й інші колгоспи республіки. Так, у сільськогосподарських артілях ім. Г. Котовського Вінницької області та "Дружба" Чернігівської області, працююча молодь, яка успішно закінчувала вечірні школи, також отримувала підвищену зарплату в середньому на 10 % до зарплати [7, с. 73].

Правління колгоспів імені XXII з'їзду та імені Котовського Бершадського району Вінницької області розробило цілу систему матеріальних стимулів для тих, хто успішно поєднував працю у колгоспі із навчанням. У рішенні правління колгоспів передбачалося, зокрема, що тим колгоспникам, які успішно закінчать 8 класів вечірньої школи, набудуть певну виробничу спеціальність і виконуватимуть планові завдання, в колгоспі присвоюватиметься звання майстра сільськогосподарського виробництва другого класу з надбавкою до зарплати 5–10 %, а тим, хто закінчить середню школу на "відмінно", присвоюватиметься звання майстра першого класу і грошова надбавка в розмірі 10–15 % до зарплати [9, с. 99].

Усе це суттєво сприяло подальшому зростанню авторитету вечірніх шкіл і служило моральною і матеріальною підтримкою тієї частини молоді, яка, без відриву від виробництва, підвищувала свій загальноосвітній рівень. Велике значення для залучення робітників до загальноосвітнього навчання і для успішного поєднання праці з навчанням мали пільги, які надавалися відповідно до діючого законодавства учням вечірніх шкіл підприємствами. Передусім вони стосувалися збільшення вільного часу для успішного здобуття знань. Збільшення вільного часу досягалося шляхом встановлення для осіб, які навчалися в загальноосвітніх вечірніх (змінних) школах і заочних школах, в період навчального року, шляхом скорочення робочого тижня або ж скорочення тривалості робочого дня та надання спеціальної оплачуваної додаткової відпустки у зв'язку із навчанням, а також деяких інших пільг [10, с. 44]. Такий порядок закріплено постановою Ради Міністрів СРСР від 5 листопада 1959 р. [12,397].

Предбачалося, що робітникам, які успішно навчалися у вечірніх (змінних) і заочних школах, у період навчання встановлювався скорочений робочий тиждень: в школах робітничої молоді – на 1

робочий день чи відповідну йому кількість робочих годин (при скороченні робочого дня упродовж тижня), в школах сільської молоді – на 2 робочі дні чи відповідну їм кількість робочих годин (при скороченні робочого дня упродовж тижня). Відповідно до урядового положення про пільги для робітників і службовців, які поєднують роботу із навчанням у навчальних закладах, учні шкіл робітничої та сільської молоді звільнялися від роботи упродовж року не більше ніж на 36 робочих днів при шестиденному робочому тижні чи на відповідну їм кількість робочих годин [10, с. 46].

Слід зазначити, що поєднання праці із навчанням у вечірній школі розглядалося як окрема причина для скорочення робочого дня, яка не залежить від інших підстав, за якими проводиться скорочення робочого часу. Тому пільга зі скорочення робочого дня працівників, які навчалися в школах робітничої і сільської молоді, розповсюджувалася і на осіб віком до 18 років, у яких робочий день і так був скороченим в зв'язку з їх віком. За час звільнення від роботи особам, які навчалися у вечірніх школах, виплачувалося 50 % середньої заробітної плати за основним місцем роботи, але не нижче встановленого мінімального розміру заробітної плати [12, с. 397].

Окрім скороченого робочого дня чи скороченого робочого тижня з оплатою у визначеному розмірі, керівники підприємств могли надавати (без шкоди для виробничої діяльності) робітникам, які навчалися у вечірніх школах, за їх бажанням в період навчального року ще 1–2 вільні від роботи дні на тиждень без збереження заробітної плати [10, с. 52].

Варто підкреслити, що пільги, пов'язані із навчанням у школах робітничої і сільської молоді надавалися лише тим, хто успішно навчався. Тому доцільним є питання, кого варто відносити до цієї категорії? Встигаючими вважалися особи, які не мали в даному місяці незадовільних оцінок. Директорів шкіл зобов'язували щомісячно повідомляти адміністрацію підприємств про відвідування і успішність учнів. На підставі цих даних робітникам, які навчалися, надавалися пільги на наступний місяць. Так, якщо учень у березні отримав незадовільну оцінку з мови, фізики чи геометрії, відповідно, він ставав невстигаючим і в квітні вже не мав підстав користуватися скороченим робочим тижнем. Однак, якщо ж цей робітник виправив у квітні цю незадовільну оцінку і не отримав інших двійок, то в травні він знову отримував право на визначені пільги [10, с. 53].

Вільний від роботи день, або ж щоденне скорочення робочого часу надавалося за спеціальними графіками, які затверджувалися керівниками підприємств після узгодження із профспілковими комітетами і директорами відповідних вечірніх (змінних) загальноосвітніх шкіл. Передбачений порядок введення у дію графіків надання скороченого робочого дня (скороченого робочого тижня) дозволяв профспілкам здійснювати контроль за виконанням робітниками, які навчалися без відриву від виробництва, раціональним використанням наданого їм вільного часу для навчання і підвищення виробничої кваліфікації [11, с. 67].

На підприємствах, зазвичай, намагалися усунути перешкоди, які заважали в навчанні та забезпечити не лише теоретично, а й на практиці надання відповідних пільг. Так, у 1961 р. в Ужгородській школі робітничої молоді № 2 з 474 учнів, які мали право користуватися пільгами, передбаченими законодавством, ними користувалися 380 осіб, у Течівській школі – із 192 учнів користувалися пільгами 160 осіб [15, арк. 123].

Для успішного закінчення навчання важливу роль відігравали і додаткові відпустки, які надавалися на період випускних екзаменів. Термін відпусток і порядок їх оплати залежали від класу, в якому здавалися екзамени. Так, для випускників XI класів встановлено відпустку терміном у 20 робочих днів, а для учнів, які навчалися у VIII класі – 8 робочих днів. На час такої відпустки за учнями зберігалася їх заробітна плата із розрахунку тарифної ставки чи окладу. Особам, які здавали екстерном екзамени на атестат зрілості, було встановлено відпустку терміном у 20 робочих днів, а тим робітникам, які здавали екзамен за восьмирічну школу – 15 днів із збереженням середньої заробітної плати [13, с. 69]. Мета подання додаткових відпусток полягала в тому, щоб звільнити робітників, які навчалися без відриву від виробництва, від роботи на період здачі випускних іспитів. Тому вони надавалися незалежно від стажу роботи робітника на даному підприємстві. Додаткові відпустки надавалися на основі довідки школи, у якій навчався той чи інший робітник. У довідці вказувалося, що даний робітник є допущеним до складання екзаменів. Ця довідка видавалася, зрозуміло, в тому разі, коли учень вечірньої (змінної) школи мав задовільні річні оцінки. Законодавство про пільги для робітників, які поєднували працю із навчанням у загальноосвітніх школах, враховувало також те, що в цих школах учні здавали не лише випускні, але і перевідні екзамени. Для цього їм надавалося від 4 – до 6 вільних від роботи днів зі збереженням середньої заробітної плати за основним місцем роботи. Ці дні надавалися за рахунок скорочення загальної кількості днів, на які мали право робітники, що навчалися без відриву від виробництва. У зв'язку з тим, що за вільні дні зберігалася заробітна плата в розмірі 50 % від звичайної, а за дні, які надавалися для здачі перевідних іспитів – 100 %, кількість днів скорочувалася вдвічі. Так, учню 7 класу для здачі перевідних іспитів надали 5 вільних від роботи днів зі збереженням середньої заробітної плати. Відповідно, кількість днів, які надавалися йому для навчання в поточному році зі збереженням 50 %

заробітної плати, зменшувалася на 10 днів. На деяких підприємствах, зазвичай, на великих потужних заводах робітникам, які вступали до шкіл робочої молоді, видавалися путівки-направлення на навчання, у яких обумовлювалися зобов'язання підприємства створювати усі необхідні умови для регулярного відвідування занять робітниками, які навчаються в цих школах [10, с. 50].

Максимум сприятливих умов за наявних умов виробництва – такою була скерованість заходів, які проводилися в галузі освіти робітників, що навчалися без відриву від виробництва. Це проявлялося не лише у наданні їм навчальних пільг, але і щодо забезпечення трудових прав у зв'язку із навчанням. Так, за бажанням робітника, який навчався у школі робітничої чи сільської молоді, адміністрація підприємства була зобов'язувалася при наданні йому щорічної відпустки приурочувати її до часу здачі випускних чи перевідних іспитів. Це правило розповсюджувалося на всіх учнів середніх загальноосвітніх вечірніх (змінних) і заочних шкіл і застосовувалося незалежно від того, надавалася відпустка за перший робочий рік чи за наступні робочі роки. Відповідно до цього, встановлене законодавством загальне правило про надання відпустки за перший робочий рік лише після завершення 11 місяців безперервної роботи на даному підприємстві не стосувалося робітників, які навчалися у вечірніх (змінних) школах, якщо вони хотіли приурочити щорічну відпустку до здачі екзаменів в школах. За проханням робітника, який поєднував роботу із навчанням у загальноосвітній школі, адміністрація могла надати йому щорічну відпустку з таким розрахунком, щоб вона була використана до початку занять у школі, тобто, в період літніх канікул [10, с. 55].

Фактично це була ще одна і дуже суттєва, – відпустка у літній період, пільга, яка до того ж надавалася практично кожному виробничнику, учню вечірньої школи. Тогочасне законодавство передбачало й низку інших пільг для робітників і службовців, які навчалися в школах робітничої та сільської молоді. Наприклад, діяло правило про обмеження залучення робітників, які навчалися без відриву від виробництва в загальноосвітніх навчальних закладах до понаднормових робіт. Значна увага на підприємствах приділялася житлово-побутовим умовам, культурному дозвіл्लю робітників, які навчалися в загальноосвітніх школах без відриву від виробництва. Вони забезпечувалися путівками до санаторіїв і будинків відпочинку, туристичних таборів, пільговим харчуванням в заводських їдальнях і буфетах шкіл. Також підприємства часто направляли таких робітників до заводських профілакторіїв [10, с. 52].

Отже, основною скерованістю заходів, які проводилися в галузі освіти, було створення максимально сприятливих умов для навчання учнів з врахуванням всіх наявних можливостей. Проте, у той же час, на багатьох підприємствах, будовах, а особливо у колгоспах та радгоспах ще мало і неналежно дбали про те, щоб створити для молоді сприятливі умови для навчання. Це безумовно негативно впливало на організацію навчально-виховного процесу, відвідування учнями занять, а в цілому на якість отриманої освіти. Свідченням цього є перевірка проведена Українською республіканською радою профспілок у 1961 р., яка виявила порушення законодавства про пільги для працюючої молоді на цілому ряді промислових підприємств Чернігова, Ніжина, Прилук. За її результатами прийнято рішення: багато посадових осіб отримали достатньо суворі стягнення. Це однак мало на них впливало [15, арк. 118]. Так, і через декілька років в спільній постанові Міністерства освіти СРСР і ЦК ВЛКСМ та Президії ВЦРПС від 27 квітня 1967 р. зазначалося: "Деякі профспілкові, комсомольські організації і відділи народної освіти не вивчають причин, чому учні кидають школи, часто не відвідують заняття і слабо навчаються, миряться з тим, що окремі господарські керівники затримують учнів на понаднормових роботах і направляють їх у тривалі відрядження, не надають встановлених урядом пільг" [3, с. 4]. Так, у 1968 р. у довготривалих відрядженнях перебували учні 10–11 класів школи робітничої молоді м. Василівка на Запоріжжі працівники тресту "Рудбуду" [6, с. 32]. Часто залучали до надурочної роботи працюючу молодь багатьох інших підприємств Запоріжжя [5, с. 12]. Наприклад, у 1969 р. на Чернігівщині з 7 підприємств, які обслуговувала Лосинівська школа робітничої молоді Ніжинського району, тільки на одному з них учні користувалися пільгами, а всього одержували пільги в цій школі 13 учнів зі 105 [1, с. 60].

Таким чином, керівництво країни намагалось стимулювати працюючу молодь до навчання. Законодавчо закріплювалися пільги, якими мали користуватися учні вечірніх шкіл. Підприємства та колгоспи УРСР надавали пільги та переваги тим трудівникам, які успішно поєднували працю із навчанням. Їм підвищували кваліфікаційні розряди та оплату праці, видавали грошові премії, пільгові та безкоштовні путівки до будинків відпочинку та санаторіїв. Поширеними були й заходи морального стимулювання. У той же час подібна практика набула поширення не скрізь, багато підприємств намагалися уникнути додаткових витрат, пов'язаних із забезпеченням пільг, що негативно впливало на імідж вечірньої освіти для дорослих.

Список використаних джерел

1. Архів Міністерства освіти УРСР (далі – АМО УРСР), ф. 166, оп. 15, спр. 6869, 67 арк.
2. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади / А. Д. Бондар // Український історичний журнал. – 1967. – № 11. – С. 23–33.
3. Вечірня середня школа. – 1967. – № 4. – С. 4.
4. Газова В. И. Производительность труда стала выше / В. И. Газова // Вечірня середня школа. – 1967. – № 3. – С. 20.
5. АМО УРСР, ф. 166, оп. 15, спр. 6352, арк. 1–49.
6. АМО УРСР, ф. 166, оп. 15, спр. 6867, арк. 141.
7. АМО УРСР, ф. 166, оп. 15, спр. 5282, арк. 1–35.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 736, арк. 130–175.
9. Коммановський Б. М. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих / Б. М. Коммановський // Радянська школа. – 1964. – № 2. – С. 97–99.
10. Орловський Ю. П. Совмещение труда с обучением / Ю. П. Орловский. – Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1987. – 88 с.
11. Орловський Ю. П. Труд молодёжи в СССР. Правовое исследование / Ю. П. Орловский. – М., 1974. – 256 с.
12. Постановление Совета Министров СССР от 5 ноября 1959 г. "Об установлении сокращенного рабочего дня или сокращенной рабочей недели для лиц, успешно обучающихся без отрыва от производства в школах рабочей и сельской молодежи – вечерних и заочных средних общеобразовательных школах" // Народное образование в СССР (1917–1973) Сборник документов / [Состав. А. А. Абаумов, Н. П. Кудин]. – М., 1974. – С. 397–398.
13. Радянська школа. – 1960. – № 7. – С. 39.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 3, спр. 953, 67 арк.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 748, 286 арк.
16. Шпортенко А. М. Становление вечерних школ на Украине / А. М. Шпортенко // Вечерняя средняя школа. – 1968. – № 1. – С. 36–39.

Олег Компаниенко**ФОРМЫ МОТИВАЦИИ РАБОТАЮЩЕЙ МОЛОДЕЖИ ДЛЯ ПОЛУЧЕНИЯ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

В статье делается попытка исследовать основные формы поощрения работающей молодежи к обучению без отрыва от производства, со стороны различных руководящих структур советского государства: правительства, местных органов власти, профсоюзов, партийно-комсомольских организаций.

Ключевые слова: школы рабочей молодежи, моральное поощрение, обучение без отрыва от производства, льготы связанные с обучением, мотивация.

Oleh Kompaniienko**FORMS OF MOTIVATING YOUNG WORKERS TO GET SECONDARY EDUCATION.**

The author makes an attempt to examine the main forms of promotion of young workers getting education by government, local authorities, trade unions, party and Komsomol organizations. Encouraging studies was carried out in different ways: the best students of evening (shift) schools were awarded with valuable gifts on behalf of party organizations, management companies, the management of kolkhozes, administrations of schools. The leaders of the country tried to encourage working youth to study in every possible way. The students of the evening schools could use some legal privileges. Enterprises and kolkhozes of the Ukrainian SSR provided benefits and advantages for those workers who successfully combined work with study.

Key words: school for working youth, moral encouragement, training on the job, benefits associated with studying, motivation.

УДК 94 (477) "1950 / 1980": 338.432**Олег Поляков****ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ХІМІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ: ПРОРАХУНКИ ТА НЕДОЛІКИ В ЗАСТОСУВАННІ МІНЕРАЛЬНИХ ДОБРИВ (1950–1980-І РР.)**

Стаття присвячена аналізу прорахунків та недоліків, які стали невід'ємною частиною процесу використання мінеральних добрив під час хімізації сільського господарства України у 1950–1980-х рр. Висвітлені чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру викликали дисбаланс раціональної роботи із мінеральними добривами. Автор приходить до висновку, що допущені прорахунки і недоліки впливали на кінцевий аграрний та економічний ефект від мінерального удобрення і були породженням радянських методів ведення господарства.

Ключові слова: мінеральні добрива, хімізація, колгоспи, аграрні культури, сільське господарство.